

МИНИСТЕРСТВО ПРОСВЕЩЕНИЯ РОССИЙСКОЙ ФЕДЕРАЦИИ  
МИНИСТЕРСТВО ОБРАЗОВАНИЯ РЕСПУБЛИКИ ТЫВА  
МУ Управление образования Каа-Хемского района  
МБОУ СОШ с.Дерзиг-Аксы

СОГЛАСОВАНО  
Зам. директора по УВР  
МБОУ СОШ с.Дерзиг-Аксы

*Донгак*  
« 31 » 08

Донгак Ю.Ю.  
2023г.



УТВЕРЖДАЮ  
Директор МБОУ СОШ с.Дерзиг-Аксы

*Салчак*  
« 01 » 09

Салчак А.А.  
2023г.

**РАБОЧАЯ ПРОГРАММА**  
учебного предмета  
**«Родная (тувинская) литература»**  
*наименование предмета (курса)*

**для 7 класса**

**на 2023/2024 учебный год**

Составитель:  
Кужугет Аяна Ким-ооловна,  
учитель родного языка и литературы  
высшей квалификационной категории

Дерзиг-Аксы  
2023г.

## Тыва чогаал эртеминге АЖЫЛЧЫН ПРОГРАММА

Өөрөдилге номунун автору ады, үндүргөн чылы: Е.Т.Чамзырын, Н.Ш.Куулар, А.Х.Херел: «Тыва чогаал». 7 класс. Кызыл, ТывНУЧ., 2015.

Программаның ады: Куулар Д. С, Монгуш А. М. 5-11 класстарга тыва аас чогаалы болгаш литература программазы. К.: ТывНУЧ, 1994.

Ажылчын программаны Тыва Республиканын өөрөдилге яамызынын, Национал школа хогжудер институттун 2021 чылда кылганы төрөөн (тыва) чогаал эртеминге 5-9 класстарга кылганы чижек программага болгаш НШХИ-тун филология лабораториязынын улуг методизи Л.Х.Ооржактын 2023-24 өөрөдилге чылында кылганы чижек календарь-темалыг планнаашкынга даянып кылган.

### Тайылбыр бижик

7-ги класска төрөөн чогаалга ажылчын программада кирген чогаалдарның даңзын Куулар Д. С болгаш Монгуш А. М -ның тургусканы “Тыва аас чогаалы болгаш литература”(Кызыл 1994) программазынга даянып тургускан. А амгы үениң негелдезин езугаар ажылчын программаның тургузуун бижирде, ортумак ниити өөрөдилгеге хамаарыштыр РФ-тиң ФКӨС-түң негелделеринге, сорулгаларынга даянып, Е.Т.Чамзырын, М.А.Кужугет, Л.Х.Ооржак оларның парлатканы “Тыва аас чогаалы болгаш литература” (Кызыл, 2012) деп чижек программазын удуртулга кылган.

Школага тыва аас чогаалы болгаш литератураны өөрөдириниң сорулгалары

Өөрөдиглиг:

- чогаал сөзүглелиниң тургузуун, уран-чеченин, ооң дылының онзагай талаларын, идея-тематиктиг утказын, композициязын ханы сайгартып;
- чогаалдың теориязының эге билиглеринге даянып, чечен чогаалдың аймаан, жанрын, хевирин, ооң бижиттинген төөгүзүн чыып;
- чечен чогаалдың онзагайын уран чүүлдүң өске хевирлери-биле деңнеп, орус болгаш өске-даа чоннарның литературазында тыва чогаалдарның идея-тематиказы-биле хөөннеш уткалыг чогаалдарны деңнеп;
- чогаал сайгарарынга ажыглаар янзы-бүрү медээ-сүмелерни (Интернет четкизи, словарьлар, библиографтыг справочниктер, энциклопедиялар) ажыглап сайгарарын өөрөдир.

Сайзырадыр:

- уругларның амыдыралче бот-тускайлаң медеделдиг көрүжүн хевирлеп, чогаадыкчы арга-шинээн;
- аас болгаш бижимел чугааны делгеренгей, утказынга дүүштүр шын ажыглап, сайгарарын сайзырадыр.

Кижизидилгелиг:

- сагыш-сеткили байлак, мөзү-бүдүжү чаагай, эптиг-чөптүг;
- кижилерге, төрөөн черинге, бойдузунга ынак, хумагалыг;
- хамааты бот-меделери бедик; ада-чурт төөгүзүн үнелеп билир;
- номчулгага сонургалдыг, чогаадыкчы езу-биле боданып, бодунуң туружун амыдыралдың кандыг-даа байдалында камгалап билир кижини кижизидер.

Тыва аас чогаалы болгаш литература эртемнериниң утказы болгаш тургузуу

Чечен чогаал кижиниң сагыш-сеткилиниң хөй янзы талаларын эскерип шинчилээринге, амыдыралды үнелээринге, долгандыр турар бойдуска хумагалыг болурунга өөредир. Ынчангаш литература, уран чүүлдүң өске-даа хевирлери дег, уругларның мөзү-бүдүжүн хевирлээринге болгаш эстетиктиг көрүжүн быжыглаарынга салдарлыг.

Тыва аас чогаалы болгаш литература – Тыва Республиканың школаларында кол эртемнерниң бирээзи. Ук эртемнерни өөредириниң кол сорулгазы – аас чогаалы тыва чоннуң ада-өгбелериниң чүс-чүс чылдарда чогаадып, сайзырадып келген сөстүң уран чүүлү деп билиндирбишаан, чогаалды амы-дырал-биле холбап, ханы сайгарып билир; бүгү талалыг сайзыраңгай, бедик культуралыг, тыва болгаш хөй националдыг Россия чоннарының культуразын, ооң байлаан, найыралын үнелеп билир; чараш мөзү-бүдүштүг, бодунуң үзел-бодалын, хамааты туружун камгалап шыдаар хамааты кижини хевирлээри.

Тыва чогаалдың өзээн национал литератураның алдын фондузунда кирген чогаалдар тургузуп турар. Уругларның делегей көрүүшкүнүн, эстетиктиг негелделерин, хамааты туружун хевирлевишаан, бодунга болгаш долгандыр хүрээлелге чөптүг хамаарылгалыг, шүгүмчүлелдиг болурун чогаал кижизидер. Чечен чогаал-биле харылзаа угаап-боданырының арга-шинээн сайзырадыр, чогаалчының делегейи-биле, ооң чогаал бижиир аян-хөөнү-биле чоок таныжары болур. Чоннуң амыдыралчы байлак дуржулгазындан укталган аас чогаалы, орус болгаш делегейниң классиктиг литературазы, тыва чоннуң эрте-бурунгудан бээр онзагай культуразы кижиниң мөзүлүг аажы-чаңын үнезин хевирлээр, чогаал делегейи-биле харылзааны быжыг тудар. Ук харылзаалар уругларны орус болгаш делегей литературазының шылгараңгай чогаалдары-биле таныштырарынга, тыва чогаалды кожа-хелбээ чоннарның чогаалдары-биле деңнеп сайгарарынга, оларның чоок болгаш ылгалдыг талаларын тодарадып билиринге

өөредир. Чечен чогаалда уран сөстүң дузазы-биле чураан амыдыралдың илереп келирин чүгле сеткил хөлзээшкинниг эвес, а медреселдii-биле сайгарып билирин өөредир. Чечен чогаалды төөгү, философия, психология, педагогика, уран чурулга эртемнери-биле чергелештир көрүп болур. Ону «кижи дугайында эртем», «амыдыралдың ному», «уран-чечен шинчилел» деп адап турары анаа эвес. Тыва чогаал эртеми ниити филологияның тыва дыл эртеми-биле сырый холбаалыг. Уругларның чугаа сайзыралынга, чугаа культуразынга, хөй-ниити харылзажылгага тыва чогаал эртемниң салдары улуг. Чечен чогаалдың дылы дыл эртемниң бүгү адырлары-биле холбаалыг болганда, уруглар сөстүң эстетиктиг функцияларын сайгарар ужурлуг.

7-ги класска мурнунда өөрөнгөн чогаалдарны катаптаар, алган билиглерни системажыдып, түңнээр. Литератураны бөлүктөп өөренириниң системазын төндүргөш, тыва литератураның төөгүзүнүң үе-чадаларының хуваалдазын, сайзырап келгениниң база чамдык чогаалчыларның чогаадыкчы ажил-чорудулгазының дугайында, төөгү-биле холбашкан ханы амыдыралчы чогаалдарны өөренир. Чечен чогаалдың сайгарылгазын ханыладыр. Чечен чогаалдың эстетиктиг үнезин база ооң литература төөгүзүңгө туружун медресеп билиринге чаңчыктырар.

Уругларга чогаалчы болгаш чогаал дугайында медресэни боду дилеп тывар, шинчилээр, эртем угланышышкынныг бот-тускайлаң ажилдаар арганы бээр. Интернеттен медреселерни литература кичээлдеринге уругларның интеллектуалдыг сайзыралын бедидеринге, номчулгага сонuurгалын идепкейжидеринге, чогаал талазы-биле культуразын бедидеринге ажыглаар.

Тыва чогаал эртемни өөредириниң түңнелдери

Өөредилгениң бот-тускайлаң түңнелдери өөреникчиниң үзел-бодалын бот-тодарадып, бот-сайзырадып, бо-углап билиринче, өөренириниң чугулазын, чаа билиглер шиңгээдип алырын медреселдii-биле угаап билиринче, хөй чоннарның аразынга хууда болгаш хамааты туружун быжыглап, амыдыралчы планнарын тургузуп. Ону боттандыраынче угланган болур.

Предметтиг түңнелдер кижиниң ажил-херээниң дараазында байдалдарынче: эртемниң спецификазын медресеп билип алырынче, чаа билиглерни чедип алырының янзы-бүрү аргаларын ажыглап шиңгээдиринче, теориялыг билиглерни амыдырал-биле холбап өөредиринче, эстетиктиг көрүштү хевирлээринче угланган болур.

Метапредметтиг түңнелдер өөреникчилерге чогаал эртемни өске эртемниң теория-практиктиг билиглери-биле чергелештир өөредиринче, өөренириниң бот-тускайлаң, коммуникативтиг (харылзаа тудуп, чугаалажып билириниң) регулятивтиг (бот-угланышышкынныг), чаа билиг алырының аргаларын шиңгээттиреринче угланган болур.

Тыва чогаал эртеми 7-ги класска проблема-тематиктиг принципке үндезилетинип ажылдап кылдырган. Үндезин билиглери – чечен үе болгаш чогаалчы, чогаалчы болгаш номчукчу.

7-ги класстың өөреникчилеринин кол-кол мергежилдери болгаш чаңчыгар чүүлдери

- тыва литератураның сайзырап келгениниң үе-чадаларын билир;
- өөрөнгөн чогаалының бижиттинген үези-биле харылзаазын билир, оларны литературлуг агымнар-биле чергелештир көөр, литература-төөгүлүг бадалды ниитилелдин амыдыралы болгаш культуразы-биле чергелештир көөр;
- чогаалдың этиктиг болгаш эстетиктиг шынарларын тодарадып билир;
- чогаалдың этиктиг, философчу, социал-төөгүлүг проблематиказын тодарадып билир;
- аңгы-аңгы жанрның чогаалдарын утка-шынар талазы-биле ылгап билир;
- чогаалдың уран-чечен онзагайын барымдаалап, долу сайгарылгазын кылыр;
- өөрөнгөн чогаалын бот-тускайлаң үнелээрде, литература төөгүзүнүн барымдааларын база литература теориязының айтырыгларын ажыглап билир;
- чогаалды аяанныг номчуп билир (номдан база шээжи-биле);
- аңгы-аңгы жанр-хевирлерниң чогаалдарына шын делгеренгей харыыны тургузуп, сөзүглелдин утказын чугаалаарының бүгү аргаларын билир;
- бижимел ажылдарның бүгү хевирлерин күүседир, чогаадыгларның янзы-бүрү хевирлерин бижип билир;
- словарьлар, энциклопедиялар болгаш янзы-бүрү немелде материалдар-биле ажылдап билир.
- эртемни шиңгээдип алганының түңнелинге даянып, бедик культуралыг, чараш мөзү-бүдүштүг, делегей көрүүшкүнү делгем, дыл-домаа сайзыраңгай болур.

Материал-техниктиг хандырылга көргүзүглери

Өөрөдилге номнары, техниктиг херекселдер, таблицалар, схемалар ортумак (долу) ниити өөрөдилгениң сорулгаларын күүседиринге чугула херектиг өөрөдилге-методиктиг комплексти тургузар. Материал-техниктиг хандырылга көргүзүглери санитар эпидемиологтуг дүрүмнөр болгаш нормаларга дүг-жүп турар ужурлуг (СанПиН 2.4.2.1.178-02).

## Тематическое планирование

по предмету «Родная (тувинская) литература»

*наименование предмета (курса)*

класс 7

учитель Кужугет Аяна Ким-ооловна

*((ФИО) полностью)*

Количество часов по учебному плану:

Всего 68 часов; в неделю 2 час(ов)

Плановых контрольных работ 2

Планирование составлено на основе “Тыва аас чогаалы болгаш литература” (Кызыл, 2012

Е.Т.Чамзырын, М.А.Кужугет, Л.Х.Ооржак

*программа*

Учебник: Е.Т.Чамзырын, Н.Ш.Куулар, А.Х.Херел «Торээн чогаал» 7 класс Кызыл,

ТывНУЧ., 2015

*(название, автор, издательство, год издания)*

### Календарь-тематиктиг план

№	темалар	шагы	Үези		ЭОР ЦОР
			план	факт	
1	Кирилде кичээл: Чогаал дедегейинче аян-чоруктуң уланчызы	1			
	<b>Чеченнерниң сөзү: Маадырлыг тоолдар (эпос)</b>	1			
2	Ачыты Кезер-Мерген Маадырның төрүттүнгени	1			
3	Ачыты Кезер-Мерген Уран-чечени	1			
4	Танаа-Херел Эштиң экизи берге үеде билдинер	1			
5	Танаа-Херел Даг дег караны довук дег ак базар	1			
6	Бокту-Кириш, Бора-Шээлей Мерген угаан чүден күштүг	1			
7	Бокту-Кириш, Бора-Шээлей Амгы үе-биле харылзаазы	1			
8	Ч.т. Маадырлыг тоолдар дугайында билиг	1			
9	Чогаадыг: Тоолдарда мээң ынак маадырым.	1			
	<b>Аас чогаалының салдары-биле</b>				
10	В.Серен-оол Каң-кыс Маадыр кыс кижиниң омур-хевири	1			
11	В.Серен-оол Каң-кыс Уран-чечени	1			
	<b>М.Кенин-Лопсан Хайыралыг Калчан-Шилги</b>				
12	Шоодайлаткан кулун. Аяк сүттүң ачызы. Чарлыышкын.	1			
13	Хол дээрбези. Кестирген пөш. Бомбалаткан балыктар.	1			
14	Пөш дөзүнде чыдын. Кырганның читкени. Ээзиниң чагыы.	1			
15	Манаашкын. Эзирниң өлүмү даглар бажында.	1			
16	Чогаадыг: Эки аът ээзинге шынчы.	1			
17	Ч.т. Чогаалдың темазы болгаш идеязы.	1			
18	М.Доржу Аас чогаал	1			
	<b>С.К.Тока Араттың сөзү</b>				
19	Чаа ужуражыышкыннар. «Чаа» деп сөстүң хөй утказы	1			
20	Кайнаар баарыл? «Кайнаар?»	1			
21	Чер бажыңга. Революцияның чалбыыжы—чер бажыңда	1			

22	Одаглар хып тур. Оолдуң сагыш-сеткилинде отчугаштар	1			
23	Чогаалга хамаарыштыр тест.	1			
	<b>С.А.Сарыг-оол Ангыр-оолдуң тоожузу</b>				
24	Дагаа чылдыг мен. Аас чогаалдың хевирлери.	1			
25	Шагаа. Чоннуң национал байырлалдары.	1			
26	Пөш бажынга. Чону-чоорган	1			
27	Чогаадыг Кижиге—оран төлү	1			
28	Б.Хөвөңмей Чүү болганыл? Төлөптүг школачы оолдуң омур-хевири	1			
	<b>Оожургал чок сагыш-сеткил</b>				
29	С.Сарыг-оол Соругга. Кижиге бүзүрел—улуг харысалга	1			
30	С.Сарыг-оол Соругга Бодун боду тиилээри –улуг тиилелге	1			
31	Ч.т. Чечен чугаа дугайында билиг.	1			
	<b>О.Сувакпит Ыылар</b>				
32	Аргалар ызы. Аңнар ызы. Хемнер ызы. Каттар ызы.	1			
33	Ховулар ызы. Дээрниң ызы. Черниң ызы. Кижилер ызы. Экология темазын чырытканы	1			
	<b>К-Э.Кудажы. Кызыл-Бөрттүг</b>	1			
34	Озалааш казанак. Оспаксырак ашак. Инээн сокканы.	1			
35	Ымыраа. Ачам чортуп каап-тыр, чонум. Арат кижиниң омур-хевири	1			
36	Кызыл-Бөрттүг-чаа амыдыралдың символу.	1			
37	Чогаадыг Мээң эң сонуургаан эгем.	1			
38	Ш.Суваң Чээн-оол. Чаңгыс хүн дургузунда	1			
	<b>Чечен чогаал делегейинде мөңгө темалар.</b>				
39	С.Пюрбю Эргешпей дугайында тоожу.	1			
40	Сандан ирейниң амыдыралы-тыва чоннуң төөгүзү.	1			
41	Революцияның чалгыы. Чоннуң мээ-медерелиниң оттуушкуну.	1			
42	Ч.т Тоожу дугайында билиг.	1			
43	О.К.Саган-оол Найырал Адар-оолдуң, орус эмчи уругнуң омур-хевири	1			
44	Найырал. Интернационалчы найырал.	1			
45	Найырал дугайында төлевилел тургузары.	1			
46	К-Э.Кудажы Сарыг-оолдуң плантациязы	1			
47	Эм үнүштер дугайында төлевилел.	1			
48	М.Доржу Дайынныг кино көргөш.	1			
49	М.Доржу Дайынныг кино көргөш...	1			
50	Ч.т. Композиция болгаш сюжет дугайында билиг.	1			
	<b>Поэтиктиг одуруглар</b>				
51	С.Пюрбю Төрээн дылымга	1			
52	А.Даржай Авамга	1			
53	Чогаадыг Аваларны алдын Хүн дээр	1			
54	Ч.т. Шүлүк дугайында билиг	1			
55	.Күжүгет Бак сагыш башка халдаар	1			
56	Р.Лудуп Чавыс-чавыс көжүп чоруур булуттарлыг	1			

	<b>Төөгүнү коптогарыңар...</b>				
57	С.Сарыг-оол «Алдан-Маадыр»	1			
58	Иргит Үжүней оглу Бадра Ужудукчу Кидиспей (тоожудан эгелер)	1			
59	Ужар чүүл школазы	1			
60	Саян ажыр Тывазынче! Ужудукчу сургуулу	1			
61	Сөөлгү хүннери. Сөөлгү оруу. Баштайгы тыва ужудукчунуң омур-хевири	1			
62	Олег Сувакпит Сат Бүрзеккей	1			
63	К-Э Кудажы Он бир. Маадырлыг шии	1			
64	К-Э Кудажы Он.бир. Интернационалчы найырал темазы.	1			
65	К-Э.Кудажы Он бир. Тест	1			
66	Россия чоннарының литературазы. Шүлүктөр сайгарылгазы	1			
67	Серафим Романович Элляй (Кулачиков) Экии, тыва чонум!	1			
68	Түңнел-катаптаашкын кичээли	1			